

Várnai János:

Boszorkány szavunk (valódi) eredetéről

Megjegyzés. Az idegen szavak pontos kiejtését a továbbiakban szögletes zárójelben [], körülbelüli hangzását (kb. []) formában jelölöm.

1. A hivatalos nyelvészeti álláspont

Nyelvészeink szerint **boszorkány** szavunk török eredetű. Lásd az interneten, a nyelvészettel foglalkozó nyest.hu oldalon megjelent következő írást:

<http://www.nyest.hu/hirek/basznak-e-a-boszorkanyok>

Ebből a cikkből a következőket tudhatjuk meg.

A boszorkány szó jelentése magyar nyelven „**varázserővel rendelkező gonosz nő**”. A török nyelvekben a **bas-** [**basz**] szótó jelentése **nyom-**, a török **basırqan** (kb. [**baszirkan**]) eredetileg azt jelentette, hogy „**nyomó**”, azaz olyan lidércet, mely álmában megnyomta az embert, gyötrő álmokat hozott rá (lidércnyomás). Ez csak később vált a népmesékből ismert boszorkánnyá, a magyarhoz hasonló jelentéssel csak az üzbégek használják, máshol csak igeiként „**lidércnyomása van**” értelemben fordul elő. Rokon nyelveink közül az udmurtban van meg **бастурган** [**baszturgan**] alakban, ez csuvas jövevényszó, jelentése „**házi manó, kobold, lidércnyomás**”. Nyelvjárásokban előfordul a **boszor** alak is, ez a **boszorkából** jött létre elvonással.

Itt nyugodtan meg is állhatnánk, hiszen világosan és tisztán kimutatva megtaláltuk a szó eredetét.

Vagy mégsem? Neves nyelvészünk, Gombocz Zoltán ezt írta 1908-ban, a „*Honfoglalás előtti török jövevényszavaink*” c. könyvében a **boszorkány** címszónál:

56. **boszorkány** [alakv. *baszorkán* MTsz.], *baszorka* MTsz. hexe, nachtgespenst; *boszoró* férfi-boszorkány MTsz.

< tör. **basırqan*, **alp* a köztör. *bas-* 'nyomni', 'megnyomni' igeinek (vö. a *basz-* cikket) mivellető alakjából képzett nomen agentise. A törökségből e nomen agentist nem tudjuk kimutatni, de megvan mint török jövevényszó a votjában: *busturgan* 'alp' („hat jemand alpdrücken, so sagt man, dass der *busturgan* drückt“ vö. VERESCHAGIN, Votjaki . . . p. 28.). Vö. még a következő török képzéseket: kirg. *bastırıl-* BUDAG. 1 : 230, csag. *basırqan-* boszorkánynyomást szenvedni, aus dem schlafe auffahren, einen schweren traum haben KÜN. 22.

Magyar eredetű a tót *bosorka*, *bozkorka* hexe vö. HALÁSZ, NYT. 17 : 535.

Vö. MUNKÁCSI, NyK. 20:467; WICHMANN, Lehrwörter, 52. [GYARMATHI, Voc. 10, SÁNDOR I., Sokf. 12 : 21, HALÁSZ, NYT. 17 : 535].

A szerző alapos kutatásai ellenére a török nyelvekből egyetlen idézhető szóhasonlítással sem tudott előállni („a törökségben ... nem tudjuk kimutatni, de megvan mint jövevény szó”). Tehát van egy csillagozott (*), azaz feltételezett, de adatokkal nem kimutatható szavunk (* **basjryan**), szintén feltételezett jelentéssel. A megadott magyarázatban törökül „nyomató” lenne a szó értelme; az * „**alp**” magyarázata: a német **Alp**, **Alb**, (angolul **elf**) szavak jelentése „tündér, ami többnyire rossz indulatú”, ez magyar fordításban leginkább a **lidérc** szóval adható vissza. Erre utal a *votják* (másik nevén *udmurt*) nyelv adata is: **busturgan** = lidérc (a német szöveg magyarul: „akit lidércnyomás ér, azt mondják, a *busturgan* nyomja”).

Gondoljuk át egy kicsit az eddig írottakat! Egyrészt, ha azt a szót, amit nekünk át kellett volna vennünk a török nyelvekből, azokban nem lehet kimutatni; másrészt ez a szó nem a *boszorkány*, hanem egy *lidércszerű lény* megnevezésére szolgálna, akkor miért nem vettük át inkább a török nyelvek *boszorkány* jelentésű szavát?

A magyar nyelvben és hagyományban ugyanis a *boszorkány* és a *lidérc* egymástól erősen különböző lények: egyik egy hús-vér ember, aki varázserejét rosszra használja; a másik pedig egy halott ember szelleme, amely visszajár kísérteni.

Milyen szót használnak tehát a török nyelvek a *boszorkány* megnevezésére? Hiszen azt lett volna legcélszerűbb átvennünk. Egyáltalán van-e a magyarhoz hasonló alak a népi és vallási hagyományaikban?

2. A törökség boszorkány-fogalma és az udmurt baszturgan

Azt találtam, hogy a törökségi nyelveknek nincs egységes szavuk és fogalmuk a boszorkányra.

A Wikipedia, illetve Gombocz Zoltán említett könyve szerint ezeket a szavakat találjuk: török: **cadı** (**kb. [dzsadi]**), azerbajdzsáni: **ifritə**; karacsáj-balkár: **обур** [**obur**], tatár: **убир** (**kb. [ubir]**), kazah: **мыстан** (**mıstan**, **kb. [misztan]**) = *boszorkány*. oszmanli: **büjүзү** [**büjүzsü**] = *boszorkány*, varázsló; csagatáj: **бөгү** = varázslat, varázslás, boszorkányság, *boszorkány*, varázstudomány.

Utóbbi két szó a **bü**, **büvös** szavak rokonságába tartozik.

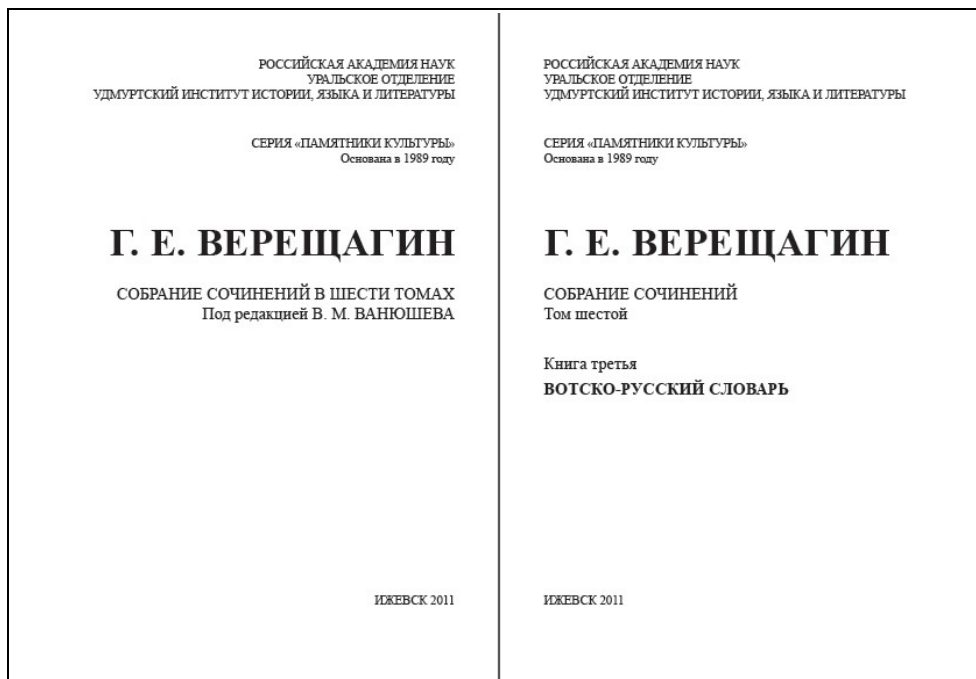
A török **cadı** a nyelvtudomány szerint perzsa eredetű szó, tehát nem sajátjuk.

Az azeri **ifritə** sem törökségi szó, az iszlám szent könyvéből, a Koránból vették: „a muszlim és arab mitológiában a dzsinnek egy fajtája, akik híresek erejükről és ravaszságukról. Hatalmas szárnyas lények, vannak köztük női és férfi egyedek is, földalatti barlangokban, régi romok közt élnek. Más dzsinnekhez hasonlóan ők is társadalomban élnek, mágikus hatalommal bírnak, de általában a gonosz dzsinnek közé tartoznak.” (Forrás: Wikipédia: *ifrit* szócikk.)

Az **obur** és **ubir** szavak a **vámpír** szóval rokoníthatók: **убыр** (**ubir**): a tatár és baskír mitológiában vámpírszerű vérszomjas démoni lény; varázsló lelke, amit eladott az ördögnek. Számos török nyelvű nép mitológiájában van megfelelője: csuvas: **вупар** [**vupar**]; karacsáj, krimitatár és gagauz: **обур** [**obur**]; török: **хохан** (**хортлак**) [**hohan** (**hortlak**)]; a nem törökségiak között a mariknál is: **вувер** [**vuver**], udmurtoknál: **убыр** (**kb. [ubir]**), komi-zürjéneknél: **упыр** (**kb. [upir]**), keleti szlávoknál: **упырь** (**kb. [upir]**), szerbeknél: **вампир** [**vampir**]. (Forrás: <http://dic.academic.ru/> szócikkei.)

A **мыстан**, **vagy мыстан кемпир** (**kb. [misztan kempir]**): a kazah mitológia csúnya boszorkánya. (Forrás: <http://dic.academic.ru/> **мыстан** szócikk.) Egyedül ez utóbbi áll jelentésében közel a magyar boszorkányhoz, bár ez sem emberi lény, hanem képzeletbeli óriás.

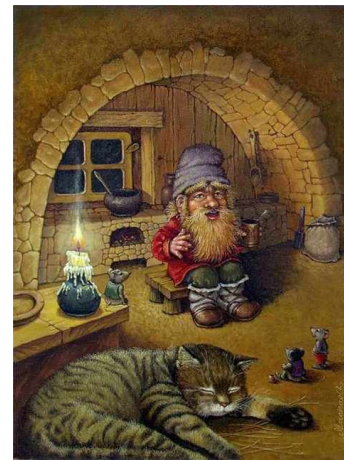
Az udmurt **бастурган** [**baszturgan**] „házi manó, kobold, lidércnyomás” szóra az interneten rákeresve megtaláljuk a már Gombocz Zoltán által is említett Verescsagin *Votják-orosz szótárának* új kiadását:

Ebben a megfelelő címszónál:

Бастурган [baszturgan] = Домовой дух (kb. [domovoj duh])

Az orosz дух (kb. [duh]) jelentése: lélek, szellem. А домово́й [domovoj] pedig a keleti-szláv mitológia szellem-házimanója, nevének jelentése egyszerűen „házi”.

A baszturgan, azaz domovoj

(Források: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Domovoi_Bilibin.jpg
<http://earth-chronicles.ru/Publications/92/19/domovoj3.jpg>
<http://wsisters.files.wordpress.com/2011/12/0522937c84.jpg>).

Megállapíthatjuk tehát: a törökségi népeknek nincs egységes fogalmuk a boszorkányra és nincs olyan szavuk, amit **boszorkány** értelemben átvehettünk volna tőlük.

3. Boszorkány vagy lidérc?

Térjünk vissza Gombocz Zoltán könyvére! Ebben azt olvashattuk: „**boszorkány**, (alakváltozat: *baszorkán* MTsz), *baszorka* MTsz hexe, nachtgespenst (magyarul: boszorkány, éjjeli kísértet)); *boszoró férfi-boszorkány*” MTsz.

Tudósaink szerint tehát **boszorkány** szavunknak **éjjeli kísértet** értelme is van? Hogyan keveredhetett össze nálunk a boszorkány és lidérc fogalma?

A hivatkozott forrásban (MTsz = Szinnyei József: Magyar Tájszótár) nem találjuk a német magyarázó szavakat:

BOSZORKÁNY (*baszorka* Hetés, Dobronak Nyr. II.467; *baszorkán* Órség Nyr. VII.272; *boszorka* Békés m. Új-Kigyós Nyr. IV.233).

boszorkány-pille: halálfejű lepke (Vas m. Sorok mell. Nyr. XXII.144).

boszorkány-tej: [növény] (Zemplén m. Szürnyeg Nyr. X.323).

BOSZORÓ: férfi-boszorkány (Harancs vid. Nyr. XXI.477).

Honnan tehát a keveredés?

4. A boszorkány fogalma nálunk és másoknál

A magyar népmesék általában nagyon régi, a kereszténység előtti hagyományból táplálkoznak, így megtudhatjuk belőlük, mit gondoltak elődeink ezer évvel ezelőtt, vagy még régebben. Amint a lelegején olvashattuk, a boszorkány a magyaroknál egyszerűen „varázserővel rendelkező gonosz nő”. Mint ilyen, rontást, betegséget hoz emberre, állatra, termésre egyaránt, emellett tudatmódosító képessége is van (bájital, igézés), esetenként állati alakba is át tud alakulni, de minden esetben egyértelműen hús-vér emberről van szó.

Más népeknél más hagyománnyal találkozunk.

A germán népek boszorkányképe a miénkhez hasonló, a német **Hexe**, holland **heks** és angol **hag** általában rosszakaratúnak tekintett alakok. Angol nyelvterületen viszont olyan lidércszerű lényről van szó, amelyik az alvó ember mellkasára ül és rémálmokat hoz rá. Az ember felébredés után kis ideig nem tud lélegezni, vagy mozogni. Számos népmeséjünkben nem lehet eldönteni, hogy az abban szereplő alak vajon csak egy idős varázslónő, vagy pedig természetfeletti lény. Az angol **hag** pontos megfelelője a perzsa folklórban is jelen van, itt **Bakhtak** néven szerepel.

A keleti-szláv népek boszorkánya, pl. az orosz **ведьма** (**kb. [vjegyma]**) is a magyarhoz hasonlít. A szó maga a „tudás” jelentésű **вѣдь** származéka, „mindentudó”, „jósnő”, később „gonosz, peres nő” értelemben használták. A **ведьма** elapasztja a tehének tejét, vagy véressé változtatja azt, ha nem tud hozzájutni. Szintén a mi néphagyományunknak megfelelően jégesőt, betegségeket és akár halált is okozhat, tönkretetheti a termést, vagy eltüntetheti a csillagokat az égről. Állati alakot ölthet. Képességeit vagy veleszületetten kapja, vagy tanulja. Kedvenc étele a tej. A gyerekek közül egyesek boszorkányságra vannak rendelve születésük körülményei okán (pl. egyes területeken a hét lány után születő fiúból férfi-boszorkány lesz). Tulajdonságainak egy része feltűnően hasonlít a magyar **táltos**éhoz: tejet iszik, képességei vele születnek, jósol, születésükori kiválasztottság (a magyarok szerint a hetedik gyermekből táltos lesz). Nagy különbség viszont, hogy a szlávok boszorkánya halála után vámpírként újjáéled.

Az ír és skót mitológiában a **cailleach** a teremtéssel, a természohozammal, időjárással és az uralkodással kapcsolatos boszorkány-istenség, amely a téli hónapokat uralja.

Az ókori rómaiaknál a **striga** egyszerre jelent **boszorkányt** és **lidércszerű lényt**. Az ógörög **στρίγξ** [**sztrinksz**] (szó szerint: sikoltó) jelentése: „kuvik bagoly; olyan lény, ami kisgyerekek vérért szereti szívni”; a szó a jelentés módosulásával boszorkány értelmet is kapott. A latin nyelvben ezt a szót átvéve keletkeztek a **strix** (= kuvik), és **striga** (= boszorkány) alakok.

Latinos neveltetésű tudósainkban fel sem merült, hogy a magyar néphagyomány élesen megkülönbözteti a **striga** szó két jelentését, így a **boszorkány** szó eredetét keresve, azt egynek vették a lidércce. Esetleg a germán és szláv népekkel való együttélés is torzított már az ország egyes vidékein az emberek boszorkányképén.

A középkori latinus hagyomány a boszorkányok két fajtáját különbözteti meg (**striga** = „seprűs boszorkány”; bűbajos, varázslónő, aki állatok képét tudja felvenni; és **malefica** = „rontó, ártó”), kettészedve a magyar népnél még egy emberre vonatkozó tulajdonságokat.

Később, a boszorkányüldözésekkel együttes „áldásként” kaptuk a nyugattól azt a boszorkányképet, ami szerint boszorkány bármely nő (vagy férfi), akiről úgy érezzük, hogy nekünk kárunkra van.

A **boszorkány** alatt mindig rosszindulatú varázsló(nő)t értünk. Nagyon ritkán, de beszélünk jóindulatú boszorkányról is, ennek megkülönböztetésként „**jó boszorkány**” a neve, kötelezően jelzővel ellátva a szót. A népmeséinkben sokkal inkább jótündér szerepel helyette. Jóindulatú varázslóra pedig a **javasasszony**, **füvesember**, **bába**, **táltos** és ehhez hasonló megjelöléseket használjuk.

5. Lehet, hogy nem törökségi, hanem más nyelvből ered a szó?

A fentebb már említett udmurt **бастурган** [**baszturgan**] szó egy távoli rokonának tűnhet első látásra a macedón nyelv **вештерка** [**vesterka**] „**boszorka**” szava, hiszen mássalhangzó-váza hasonlít, a magánhangzói viszont erősen eltérőek. Ennek a szónak az eredete azonban a szláv nyelvekben keresendő, pl. oroszul **вещий** [**vescsij**] „**bölcs, előrelátó**”.

Egyesek szerint boszorkány szavunk sumér eredetű. Erre a következő adatokat írják:

buzur-kun „titkolt farok”, (**buzur** „titok”, **kun** „farok”);

vagy: **buzur-ga-an** „tudós”, (**buzur** „rejtély”, **ga-an** „megoldó”, **ga** „okoz, csinál”).

Mindkét esetben ugyanaz a baj, mint a török eredeztetésnél: ezek a szavak ezzel a jelentéssel nem adatolhatóak a sumér nyelvből, a jelentésük sem egyezik és magyarázatra is szorul; viszont a **boszorkány** szó sumér nyelven egészen más.

A francia sumerológus, René Labat szerint ^{g_{eme}}UŠ₁₂(-ZU) „**boszorkány (nő)**”. (A **g_{eme}** „nő, nőtény” írásjelet nem ejtik, tehát: [**us, us zu**]). Az ékjelek jelentése valójában „**varázsló(nő), varázsláshoz értő (nő)**”. Az amerikai John A. Halloran sumér lexikonjában **um-ma** „**idős nő, boszorkány**”. Az ékjelek jelentése ez esetben: „**idős nő + kötni**”.

Az olasz nyelv dialektusaiban rengeteg olyan szóra bukkanhatunk, ami a magyarral rokonnak, vagy azonosnak látszik, bár erről nyelvészeink hallgatni szoktak, nem tudván mit kezdeni a jelenséggel. Mindenesetre érdekes lehet, hogy a ligúriai nyelvjárásban (Genova környékén) használatos **bàsura** [**bászura**] szó jelentése a magyar megfelelőjével azonosan „**boszorka**”. (Vessük össze a már említett *boszoró* „férfi-boszorkány” és *boszor* tájnyelvi alakokkal is.)

6. A legkézenfekvőbb magyarázat: a szó magyar eredetű?

Más nyelvekben nem találtunk megfelelő szót, amit átvehettünk volna – az olasz nyelvterület egy kis részén előforduló **bàsura** alak kivételével. Ezt viszont bizonyosan nem kölcsönöztük, hiszen ilyen tekintetben sokkal inkább az olasz nyelvben általánosan előforduló megfelelője, a **strega** jöhetett volna számításba.

Fel kell vetnünk tehát a legkézenfekvőbb lehetőséget, amivel már az elején kezdenünk illet volna: lehetséges hogy *boszorkány* szavunk magyar eredetű?

A magyar nyelv toldalékoló szerkezetű, szavaink döntő többségét tehát vissza tudjuk vezetni valamely egyszerűbb szó toldalékolt alakjára, vagy több szó összetételére. (Például az *egyszerű* szavunk esetében mindannyian tudjuk, hogy az *egy + -szer + -ű* elemekből épül fel, alapvetően ezek értelmének összegződéséként áll elő a szó jelentése, bár némely szó a toldalékolás során kisebb jelentésmódosuláson is áteshet.)

Abban az esetben, ha a *boszorkány* is magyar szó, vélhetően olyan toldalékos alakú, amit elemeire tudunk bontani. (Pl. *bosz-or-kány*, vagy ehhez hasonló formában.) Ebben az esetben két kérdés merül fel vele kapcsolatban. Egyik, hogy mi lehet a szó jelentése? Másik, hogy azt miért nem értjük elsőre?

Ezek megválaszolására érdemes megnéznünk, mit írtak régi nyelvészeink a *boszorkányról*. Lássuk a Czuczor Gergely és Fogarasi János akadémikusok nevével megjelent *A magyar nyelv szótára* megfelelő szócikkét:

BOSZORKÁNY, fn. tt. *boszorkány*-t tb. —ok.

Közönséges értelemben, a nép hiedelme szerint, bűbajos nő, ki holmi babonás, varázserejű, szemfényvesztő szerekkel mintegy természet fölötti csodás dolgokat mivel, péld. fürgeteget idéz, a tejet, vizet vérré változtatja, gyermekeket megigéz, stb. stb. A könnyen hívő együgyű nép leginkább undok vénasszonyokat czímez ezen névvel. *Vén, tüskérelvő, pemeten, piszkafán nyargaló boszorkány. Gellérthegyi, böjti* (helyesebben, *büdi*) *boszorkány. Megvesztegették, belelőttek, megnyomták a boszorkányok.* Szelidebb ért. népies nyelven, csintalan, dévaj, pajkos nő. *Te kis boszorkány!*

Mennyiben a boszorkányokat mint ártalmas, kártevő, boszuló, boszúforraló lényeket adja elő a népmese: a *boszorkány* szó jelentésére nézve a *boszu* szóval volna rokonítható. A persában *buszur* vagy *buszul* Vullersben am. dira imprecatio, maledictio, s *buszuridan* ige am. dira imprecari, maledicere. Némelyek véleményével eredetét az ősrégi hitregék honából Ázsiában vette. Ipolyi szerint (Magyar Mythologia, 411. l.) a hindu nyelvben *bhomasura* v. *bhumaser* jelent setétségi rosz szellemet; s a perzsa *busurge* am. nagytehetségű, nagyszerű, bűvösféle ember és *basur*, am. zivatart támasztó garabonczás. Beregszászi is a *buzurgán*-t így fordítja: die Weisen, magi. Azonban Vullers legújabb persa szótárában *buzurk* csak ekkép értelmeztetik: magnus, és *buzurgán* (többes) alakról ez mondatik : epith. *virorum illustrium, sapientum et religiosorum* : illustris, potens, *optimas*. Az utóbbi szó pedig, a mennyiben a föntebb előadott *buszur* értendő alatta, így értelmeztetik: dira imprecatio (átok, átkozás). *Bozorg* vagy *Boszork* (de genere Boszlik), mely egészen a persa *buzurk*-nak (= nagy) lenni látszik, előjön mint pristaldus egy 1231-diki oklevélben (Jerneynél). Előfordúl a szláv nyelvben is: *boszorka* és *boszorák*.

A perzsa kapcsolatra később térünk ki. Most a számunkra lényeges mondat: „Mennyiben a boszorkányokat mint ártalmas, kártevő, boszuló, boszúforraló lényeket adja elő a népmese: a *boszorkány* szó jelentésére nézve a *boszu* szóval volna rokonítható.” Lássuk tehát ez utóbbit:

BOSZÚ, BOSZU, (bosz-ú) fn. tt. *boszú*-t. 1) Haragra gerjedt, mérges kedélyi állapot, bizonyos méltatlanság vagy bántalom miatt. *Boszúra ingerelni valakit. Boszúra gerjedni, fakadni. Boszúból mindenem keresztüljár. Boszujában sír, káromkodik, haját tépi.*

2) A valóban szenvedett vagy képzelt bántalomnak, méltatlanságnak, sérelemnek stb. visszatörése. *Boszút forralni. Boszút állani. Boszuját tölteni valakin. Rettenetes, kérlelhetetlen boszúval üldözni az ellenséget.* 3) Mások kedve ellen elkövetett dacz. *Mások buszújára tenni valamit.*

„Be-beül a bugaczi csárdába,
S nagyot iszik világ buszujára.“

Vörösmarty.

A persa nyelvben *buszul* vagy *buszur* am. dira imprecatio, maledictio, és *buszulidan* vagy *buszuridan* am. dira imprecari, maledicere.

Amint látható, a *boszú* (mai helyesírással: *bosszú*) szó tovább bontható: *bosz-ú*, alapszava:

BOSZ, elvont gyök, melynek származékai: *boszú, boszúl, boszuság, boszont, boszunkodik*, stb. Alapértelme: haragra gerjedés, neheztelés, visszatorlási vágy valamely méltatlanság, bántalom miatt, legyen az való vagy képzelt. Úgy látszik, a haragos ember kitörő hangjának, mely fűvés- és sziszegésben nyilvánul, utánzása- s némileg rokon *bús* szóval is: „Mikoron jutottak volna egy nagy pusztában, reájok estvedék és eltéveszték az járt utat. Mikoron mindnyájan *elboszúltanak* volna rajta, kezdének az vitéz legények tétova futosni.“ Katalin prósai legendája.

Nagyobb nyomatosság végett az *sz* megkettőztetik: *bossz*.

Rokonai magasbagon *bősz*, mint a boszusnak nagyobb fokozata, továbbá azon *bös* és *péz* gyökök, melyekből *böstörködik* és *pézdérkedik* származtak. Mind alaphangokra, mind érteményre nézve egyezik vele a német *böse*, török-perzsa *bed*. V. ö. BOSZÚ.

Az elvont gyök olyan szót jelent, amely önállóan nem használunk, csak ragozott alakjában. A *bosz-* tehát a szótár szerint a haragos ember hangutánzó szava. Hogyan lesz ebből *boszor(kány)*?

Az *-r* képzőről ezt találjuk:

–*r*. Segédhangzóval jobbra elavult vagy elvont gyökökből képez leginkább áthatókat: *ak-ar, csav-ar, csik-ar, facs-ar, hab-ar, had-ar, sad-ar, kap-ar, kav-ar, tak-ar, vak-ar, zav-ar, kot-or, sod-or, hid-or, tip-or, tep-er, tek-er, hev-er, kev-er, gyöt-ör, söp-ör, ismé-r, dicsé-r, igé-r*. Ezen *r* képző a szervokon lágyabb *l*-nek erősebb, hatályosabb társa. Valamint az *elme, eszme* törzsekből lett a lágyabb : *elmél, eszmél* ; úgy az *isme, dicse* szókból a keményebb *ismer, dicsér*.

Az *l* és *r* képzők közeli rokonságát mutatják ezen párhuzamok is : *fanyalog fanyarog, guggol gugorodik, homolít homorodik, bugyola bugyor*. Általán mint középképzők hasonló neműek : *édeleg, enyeleg, szédeleg, tévelyeg, hízeleg, tekereg, kesereg, könyörög, bódorog, csöpörög, toporog, szomorkodik, fondorkodik* stb. Egyébiránt azon különbség van köztük, hogy az *l* több igét képez, mint az *r*, ez pedig több nevet, mint amaz, sőt az *l* középképző rendszeren lágyított *ly* alakot ölt: *csorosz-ly-a, korcs-oly-a, cserek-ly-e, csorm-oly-a, furu-ly-a* stb.

Illetve később, szintén az említett műben:

–*r*. Gazdagon képviselt sarjadékképző nyelvünkben, s járul a) Önálló, vagy elvont igék részesülőjéhez, s jelenti azt, aki vagy ami a tőigében foglalt cselekvést vagy állapotot gyakorolja: *hajtsár* = hajtár hajtó, *töltésár* a mivel töltögetnek, *csaplár* csapoló, *csiszár* csiszó csiszoló, *buvár* buvó, bukdácsoló, *nyuzár* nyúzni szokó, *rovár* jegyző, rovó, *tündér*, majd elétünő, majd eltünő, tünedező, honnan a *tükör* = tüngör is, ami valaminek képét elétünteti, *szekér, szökér* szökő, *buzgár* buzogó, vízbuborék, *fegyver*, fegyő (= fegyve) eszköz, *ösztvér*, összetöpödő, *vezér* vezető, *fellengér* fellengező, *ember* embő, emő állat, (genus pro specie), *höveder* hövedő, övedző, fut-ár futó, *szivár* szivogató, *szivar* szivni való dohánytekeres, *fondor* cseleket fondó fonogató, *hunyor* hunyogató, *lödör*, lózér lóatófutó, *éber* = émer, az *émik* (vigilant) elavult igéből, *csapodár*, aki ideoda csapja a levelet, *undor* unalmat utálatot okozó, *kajtár* hajtó, torkosságból mindent fölhajhászó, *avar* elavult elvénült fű, *határ* bizonyos végpontig ható, *szakadár* szakadó (schismaticus), *boglár* bogoló, *zivatar* zivadó, *fosztor* ruhájából kifosztott, *nyomor*, nyomó ínséges állapot. Valószínűleg elavult igékből származtak: *tenger* a terjedésre vonatkozó *teny tenyeg*-ből, mintegy *tenyegő*, széttenyésző víztömeg; *gyakor*, a cselekvést jelentő *dia diag*-ből, mintegy *diagó*, azaz valamit ismételve tevő, cselekvő; *ostor* az *os(on)* törzsből: *os(on)tó* a mi osonásra sürget, *ökör*, a hangutánzó *ök bög*-ből mintegy *ökő, bögő*, (bos, boans). Teljesen egyezik ezzel a török *ar, er, ir, ür* jelen részesülői végzet, pl. *bil-ür* tudó (tudor), *bak-ar* látó, *szev-er*, szerető, *szöil-er* szóló, *kalgh-ir* ugró stb., melyekből lesz a személyragok hozzá járultával a határozatlan jelen pl. *bilür-üm* tudom, tudó vagyok, *szever-in*, szerető vagyok, *szever-szin*, szerető vagy, szeretsz. Alkalmasint egy eredetű ezekkel a magyar *ar, er, ör* képző az ilyen igékben: *kavar, kever, csavar, gyötör, kapar, takar, teker*, sőt *dicsér* is, melynek törzse ‚dics‘ régebben mint önálló ige divatozott. A finn

nyelvben is eléjön *uri* vagy *yri* képző mind igék mind nevek után pl. *kulk-uri* kóbori, *nylk-yri* nyuzár, *visk-uri* szóró (lapát), *pat-uri* fazekas, gerencsér (lásd itt b).)

b) Képez bizonyos tárgyakkal bánó, működő személynevet, kézmivesnevet: *bodn-ár* (bodon-ár) *kád-ár*, *tim-ár*, *kulcs-ár*, *göroncs-ér*, *tözs-ér*.

c) Néha az *as es*-féle képzőnek felel meg: *bog-ár* bogos, *gyop-ár* gyopos, *gyapos*, *sajt-ár* sajtos (edény), *gyánt-ár* gyántás, *agyar* vékony hangon: *egyer*, *hegyer*, *hegyes fog*, *száty-ár* szájas, *vid-er* (ved-er) vizes edény (aqualis, hydria), *med-er* ned-er, *medv-es* ned-ves, *nedtartó*, *csomb-or* *csombos*, *bod-or*, *bodos od-or* odus, *dombor* *dombos*, *csődör* *csöves*, *csékes*, *máskép* *monyas*.

d) egyszerű kisarjadzás részint elavult részint divatozó gyökök-, és törzsekből : *homb-ár*, *sud-ar*, *ag-ár*, *sug-ár*, *lajh-ár*, *moh-ar*, *szik-ár*, *ham-ar*, *hinár*, *zsinár*, *gunár*, *sopár*, *kosár*, *pozsár*, *kantár*, *kontár*, *kaptár*, *zavar*, *fanyar*, *sanyar*, *cseber*, *sügér*, *fejér*, *iker*, *siker*, *gyökér*, *kövér*, *tálnyér*, *inger*, *fenyér*, *alabor*, *talabor*, *sodor*, *bokor*, *csokor*, *komor*, *gyomor*, *szomor*, *tompor*, *bátor*, *botor*, *pótor*, *szatyor*, *bugyor*, *kaczor*, *bitor*, *gödör*, *csömör*, *sömör*, *vöntör*, stb.

A *boszor* szó lehetséges jelentése tehát a következő lenne:

- 1.) Az *-l* igeképző régies párjaként, az *isme* \Rightarrow *ismer*, *dicse* \Rightarrow *dicsér* mintájára: *bosz-ol* \Rightarrow *bosz-or*. Jelentése: „haragos ember hangját utánozza”, „bosszankodik”, „bosszant” „bosszul”.
- 2.) Cselekvés vagy állapot gyakorlójaként, a *hajcsár* „hajtó”, *tölcsér* „töltő”, *nyuzár* „nyúzni szokó”, *tündér* „tünedező” szavak mintájára: *bosz-(o)-r*. Jelentése: „haragos ember hangját utánozni szokó”, „bosszankodni szokó”, „bosszantani szokó” „bosszulni szokó”.
- 3.) Személynévként, foglalkozásnévként a *kádár*, *kulcsár* szavaknak megfelelően: *bosz-or*. Jelentése azonos az előző pontnál látottakkal.
4. Az *-(o)s* képző helyett: *bosz-os* \Rightarrow *bosz-or*. Jelentése: „haragos ember hangját utánzós”, „bosszankodós”, „bosszantós” „bosszulós”.
- 5.) Elavult szóképzés a *szik* \Rightarrow *szikár*, *gyök* \Rightarrow *gyökér* minta szerint: *bosz* \Rightarrow *boszor*. Jelentése: „szétáradó nagy haragra gerjedés”, „az embert eltöltő neheztelés”, „az emberen eluralkodó megtorlási vágy”.

Mind az öt esetben az *-(o)r* képző a cselekvés többszöri, gyakori előfordulását jelenti.

A *boszoró*, *boszora*, *baszoró*, *baszora* alakok tehát „haragos ember hangját gyakran utánozó”, „bosszankodó”, „bosszantó” „bosszuló” jelentésűek. A *boszorka* az előbb említett szavakból levezethető.

A *-k* képzőről ezt találjuk:

–k. Ez önálló gyakorlatos igéket nem képez, hanem, mint középképző a *g*-nek módosulata, melynek t. i. szervrokona: *ás-k-ál* = *ás-og-ál*, *jár-k-ál* = *jár-og-ál*, *tur-k-ál* = *tur-og-ál*, *szur-k-ál* *szur-og-ál*, *ir-k-ál* *ir-og-ál*, *váj-k-ál* *váj-og-ál*, *vés-k-él* *vés-eg-él*, *her-k-él* *her-eg-él*, *cser-k-él* *cser-ég-él*, *fuld-ok-ol* *fuld-og-ol*, *hald-ok-ol* *hald-og-ol*, *nyeld-ék-él* *nyeld-ég-él*.

Illetve később:

e) gyakorlatos igék részesülőjiből: *ka*, *ke* : *csacs-ka* *csacs-ogó*, *locs-ka* *locs-ogó*, *fécs-ke* *fécs-égő*.

A *boszorka* szavunk tehát akkor keletkezhetett, amikor az *-(o)r* képző már elavult, és az eredeti *boszor* alakot nem értve a szó egy újabb gyakorító képzővel egészült ki: *boszor-ka* = *boszorgó*.

A *boszorkány* szó szóvégi *-ny* hangja főnévképző, amint az az *-n*, *-ny* képzőknél a b) pontban irtaknál látható:

–n, –ny. Kisarjadzó *n* van a) a közelre és távolra mutató szócskákban, s ekkor mindig a gyökhangzóval rokon hangzót vesz maga elé, vagyis *a* után *o*-t, *i* *e* után *e*-t, *o*- után *a*-t: *az-on*,

ez-en, oly-an, ily-en, ott-an, itt-en, hasonlóak: *mind-en, mily-en*; b) midőn részesülőkből neveket alkot: *csaló, csala, csalá-n; foszló, foszla, foszlá-n; orozló, orozla, orozlán (oroszlán); aggstó, aggasta, aggstán, aggastyán; józó, józa, józa-n; idegő (= jődögő), idege, idegen; tehő (= tejő), tehe, tehe-n = tejen (tejelő); pajzó, pajza (bajza), bajzá-n, pajzá-n; pereszlő, pereszle, pereszle-n; élő, eleve, eleve-n, merő, mereve, mereven; tulajdó (dulajdó), tulajdo-n; hajadó, hajado-n; kölcső (költöső), kölcső-n; sürgő, sürgöny; öző (ötő, öntő), öző-n; c) elvont vagy elavult szókból: *kajá-n, kalá-n, ódo-n, ujdó-n, gordo-n, roko-n, haso-n, sutto-n, vászo-n, börtő-n*, melyek az elvont *kajó, kaló, ódó, ujdó, gordó* stb. kinövésai; d) önálló szók toldaléka ezekben: *régente-n, hajdanta-n, naponta-n, kicsi-n, piczi-n, alacso-n (alacsu-n), zord-on, torz-on*; e) külön értelmű szókat képez a *kül* és *vad* gyökökből: *kül-ön, vad-on*, f) a *ja* kinövése: *tátorjá-n, bojtórjá-n, toporjá-n*.*

Az *ny* nem egyéb mint lágyabb *n*, minélfogva több szó végén a nyelvszokás fölváltva használja, mint: *orozlán orozlány, foszlán foszlány, hitván hitvány, csótán csótány, kicsin kicsiny, alacson alacsony, sutton suttony, ködmen ködmeny*, valamint a helynevekben: *Mozson, Pozson, Sopron, Balaton* stb. Különbözik a) részesülőkből: *savó sava, savany, vágó vága, vágány, bozogó (= bogozó) bozogá-ny, folyó folyá-ny, edő (evő v. tevő?) edé-ny, földő földé-ny (fő-dél), kötő, köté-ny (mint kötél), gyövtető gyövtété-ny, hitva hitvá-ny*. b) részint önálló, részint elavult, vagy elvont gyökökből, és törzsekből: *szakmá-ny, seré-ny, cseré-ny, nősté-ny, hev-e-ny, szig-o-ny, tak-o-ny, vék-o-ny, biz-o-ny, visz-o-ny, lapá-ny, lépé-ny, silá-ny, sivá-ny, szegé-ny, kemé-ny, remé-ny, hiá-ny, csáká-ny, záká-ny, leá-ny, legé-ny, dohá-ny, moká-ny, gödé-ny, pag-o-ny*; c) *ék*-féle származéki szókból, melyek hasonló értelmű gyakorlatos igék részesülője által föloldhatók, p. *muléko-ny = mulogó, tevéke-ny = tevegő, folyéko-ny = folyogó, hajléko-ny = hajlogó, töréke-ny = törögő, feledéke-ny = feledegő* stb. d) *r* végű gyökök után az előhangzót többször kiugratja: *horny, torny, gorny, görny, árny, szárny, szörny, körny*; e) néha a kisarjadzó *j*-nek változata, tájejtéssel: *var-j-u var-ny-u, bor-j-u bor-ny-u, ir-j ir-ny*; f) valamint a *j* és *ly*, új sarjat ereszt ezekben: *perny-e, afony-a, tarhony-a, burgony-a, pagony-a, szigony-a, kapony-a, mácsony-a, kocsony-a, szivorny-a, jegeny-e, berkony-e, erny-ő, árny-ék, szárny-ék, körny-ék*.

Boszorkány szavunk ezek szerint magából a magyar nyelvből is értelmezhető, bármilyen más nyelvből való átvétel feltételezése nélkül is! Az értelme viszont mára már elhomályosult, ezt mutatják a különböző alakok (*boszor, boszoró, boszora, baszoró, baszora, boszorka, baszorka, baszorkán, boszorkány*), amelyek némelyikébe a toldalékolás során a régebbi *-r* képző értelmének elhalványulásával az azonos szerepű *-ka* is beépült.

7. Összefoglalás és következtetések

Nyelvtudósaink a magyar **boszorkány** szót a török **basırqan**-ból származtatják, ami egyfajta lidércet jelentene. Ezzel az az egyik gond, hogy magát ezt a szóalakot a török és vele rokon nyelvekből nem sikerült kimutatni. Az interneten rákeresve csak magyar nyelvészek adataival talákoztam, hiába próbálkoztam más írásmóddal (az *ı* és *q* helyett *i, ı, k, g, ğ* betűket is kipróbálva, pl. *basırğan, basırqan, basırqan, basırkan, basırqan*, stb., vagy cirill betűs változatokkal és *ı, и, ы; к, г, қ, ҫ* betűkkel is pl. *басирқан, басырған*, stb.), illetve hiába állítottam át a keresés nyelvét törökre, kazahra, nem kaptam találatot.

A másik gond az, hogy a magyar néphagyomány élesen megkülönbözteti a *boszorkány* („gonosz varázslónő”, azaz hús-vér ember) és a *lidérc* („halott ember kísérteni visszajáró lelke”, a szellemvilághoz tartozó lény) fogalmát.

Az udmurt nyelvben kimutatható **бастурган [baszturgan]** szó törökségi eredete szintén kétséges, hiszen pont a feltételezett átadó nyelvben – a csuvasban – nem lehet azt megtalálni.

Az alábbi kép pedig egyértelműen mutatja a magyar és udmurt szemlélet teljesen eltérő voltát:

(Forrás: <http://ruspravda.info/images/original/WEdeNlzsWHw.jpg>)

Minden magyar embernek a **boszorkány**-ról a gyógyfüveket tartó nőalak jutna eszébe, az udmurtoknak pedig a **baszturgan**-ról az ajtószegletben álló szellem-házimanó.

Az üzbégek, mint törökségi nyelvű nép állítólag használnak a magyarral azonosan *boszorkány* értelemben egy ahhoz hasonló hangalakú szót – bár ennek sem találtam nyomát – az a szó viszont lehetséges, hogy a velük szomszédos perzsa nyelvterületről ered. A perzsában ugyanis a **buszul** vagy **buszur** szavak jelentése „átok, átkozás”, **boszuridan** „átkozni”, **buszurge** „nagytehetségű, nagyszerű, bűvösféle ember” és **baszur** „zivatart támasztó garabonciás”, **buzurgán** „bölc, mágus”. Az említett perzsa szavak és magyar megfelelőik megérdemelnének egy alaposabb vizsgálatot.

Amennyiben az üzbégeknek mégis van olyan, saját nyelvbeli szavuk, amelyik a magyar **boszorkánynak** mind hangalakilag, mind jelentésében megfeleltethető, újabb kérdés merül fel: mivel az üzbégek hozzánk képest az egyik legtávolabbi török-rokon nyelvű nép, hogyan vehettük volna át tőlük úgy ezt a szót, hogy a hozzánk jóval közelebbi török, tatár, gagauz, baskír, azerbajdzsáni, kazah, kirgiz, csuvas és más nyelvekben az nincs is meg, vagy egyszerűen nem használják azt?

Miután a törökségi nyelvekben nem találtam a mi szavunknak megfelelő és meggyőző párhuzamát, megvizsgáltam, hogy egyáltalán milyen boszorkányképük van az érintett népeknek. Arra jutottam, hogy sem egységes szavuk, sem egységes fogalmuk nincs a **boszorkánynak**: a török **cadı** szó perzsa eredetű, az azeri **ifritə** egy dzsinnféle, a **obur** és rokonai vámpírszerű lények, a kazah **мыстан** (**kb. [misztan]**) pedig mitológiai óriás. Az oszmanli **büjüzü** [**büjüzsü**] „boszorkány, varázsló” és a csagatáj: **bögü** „varázslat, varázslás, boszorkányság, boszorkány, varázstudomány” pedig a mi **bü, bűvös** szavaink alaki és értelmi rokonságába tartoznak.

Amennyire meg tudtam állapítani, nyelvtudásaink egyszerűen figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy más népektől eltérően, a magyaroknál a **boszorkány** egyszerűen „gonosz varázslónő”, nem pedig lidércszerű lény, mint a germán és perzsa hagyományban, halála után nem válik vámpírrá, mint a szláv népek folklórában, nem mosódik össze vérszívó lények alakjával, mint az ógörög és latin felfogásban. Ezért eredeztették azt egy olyan – **lidércszerű lényt** jelentő – szóból, ami ráadásul adatokkal ki sem mutatható a törökség nyelveiből.

Más eredeztetéseket is figyelembe véve arra jutottam, hogy a sumér nyelvből szintén nem vezethető le a szavunk, a török eredeztetéssel azonos okokból: a feltételezett alakot – amit át kellett volna vennünk – nem lehet egy adattal sem kimutatni, jelentése sem egyezik, ezért a hasonlítása a magyar szóval magyarázatra szorul, viszont a **boszorkány** fogalmára a sumér nyelvben egészen más szót ([**us**], [**us zu**], illetve [**umma**]) használtak.

Az olasz nyelv ligúriai nyelvjárásában (Genova környékén) található **bàsurà** [**bászura**] szó jelentése a magyar megfelelőjével azonos, viszont valószínűtlen, hogy ezt a magyar nyelvbe átvehettük volna, mert arra ilyen esetben az olasz nyelvben általánosan elterjedt **strega** szó lenne

sokkal esélyesebb. A **bàsura** és a magyar **boszoró**, **boszorka** szavak kapcsolata mindazonáltal további vizsgálatot érdemelne.

A legkézenfekvőbb az lett volna, ha **boszorkány** szavunkat megpróbálnánk saját nyelvünkől eredeztetni. Ebben az esetben két kérdésre kell választ adnunk: 1.) mi lehet a szó eredeti értelme és 2.) az miért nem ugrik be elsőre, gondolkodás és vizsgálódás nélkül?

Régi nyelvészeink szerint a **boszorkány** a **bosszú** szóval volna rokonítható, ennek töve a **bósz** és **bús** szavakkal rokon, de önállóan nem használatos **bosz-**, amelynek jelentése: „haragra gerjedés, neheztelés, visszatörési vágy valamely méltatlanság, bántalom miatt, legyen az való vagy képzelt. Úgy látszik, a haragos ember kitörő hangjának, mely fúvás- és sziszegésben nyilvánkozik, utánzása”.

Az **-r** képző mára már elavult, többféle módon lehet vele szót képezni, de mindegyik esetben azonos, hogy egy cselekvés többszöri vagy gyakori ismétlődését jelöli.

A **-ka**, **-ke** képzőnek volt egy ezzel azonos feladatot ellátó jelentése, amit már szintén nem használunk a mai nyelvben.

Az **-n**, **-ny** képző melléknevekből képez főneveket.

A tájnyelvi **boszor** tehát olyan személyt jelent, aki „*gyakran bosszús*”, „*bosszankodó*”, „*másokat bosszantgató*”, vagy „*a természetete bosszulós*”. A **boszora**, **baszora**, **boszoró** és hasonló szóalakok ugyanilyen emberre vonatkoznak.

A **boszorka**, **baszorka** jelentése „*boszorgó*”, tehát az előző bekezdésben írt szavakkal gyakorlatilag azonos.

Ennek főnévvé alakított változata a **baszorkán** és a **boszorkány**.

Bizonyára nem csak mi nem értjük már a **boszorkány** szót, mivel a népmesékben előforduló **vasorrú bába**, egyes vidékeken **vasfogú bába** kifejezés jelzője sem világos. A **bába** egyértelmű: „szülésznő”, ebben a minőségében „jóindulatú varázslónő”. De mitől **vasorrú**? Az egyértelmű, hogy a **jóságos bábától** való megkülönböztetésként. Feltevésem szerint eredetileg **boszoró bába**, **boszora bába**, **baszora bába** lehetett a mesehős neve, de mivel egy idő után ezt már nem értették az emberek, a népetimológia alkotott helyette egy értelmes szavakból álló alakot: **vasorrú bába**, de mivel ezt nehéz elképzelni, lett belőle **vasfogú bába**.

Nyelvészeinknek pedig ugyanezt, ugyanilyen szépen és világosan összeszedni bizonyára nem lett volna boszorkányság.

8. Irodalomjegyzék

A kiindulást a nyest.hu alábbi cikke adta:

<http://www.nyest.hu/hirek/basznak-e-a-boszorkanyok>

Minden forrásom megtalálható az interneten, bárki által szabadon hozzáférhető formában:

Gombocz Zoltán:	Honfoglalás előtti török jövevényszavaink,
Budapest, 1908.
Szinnyei József:	Magyar Tájszótár, Budapest, 1893.
Г. Е. Верецагин:	Вотско-Русский Словарь
(G. E. Verescsagin:	Votszko-Russzkij Szlovar), Izsevszk, 2011.
René Labat:	Manuel D'Épigraphie Akkadienne, Paris, 1948
John Alan Halloran:	Sumerian Lexicon, version 3.0 , 1996-1999
Czuczor Gergely és Fogarasi János:	A Magyar Nyelv Szótára, Első kötet, Pest, 1862

wikipedia.org és wiktionary.org internetes oldalak magyar, angol, német, orosz, török nyelvű változatainak vonatkozó szócikkei
<http://dic.academic.ru/> обур, убыр, мыстан кемпир, stb. szócikkei